

Ганна Дядченко

ПОРІВНЯННЯ З ЛЕКСИЧНИМИ ЦЕНТРАМИ-СОМАТИЗМАМИ В МОВІ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Порівняння – важливий образотвірний засіб поетичної мови, “фігура мови, що полягає у зображенні особи, предмета, явища чи дії через найхарактерніші ознаки, які є органічно властивими для інших” (Українська мова : енциклопедія. – К., 2000. – С. 469). Розрізняючи порівняння *постійні (фольклорні)* та *індивідуально-авторські*, дослідники наголошують, що особливістю останніх є несподіваність вибору об’єкта порівняння: “поетичні асоціації й наближення далеко не завжди йдуть у згоді з асоціаціями й наближеннями звично-життєвими; тут часто неждано прокидається внутрішня “субстанція” речей, їхні неочевидні, але істотні прикмети, або ж по-новому виступають традиції народнопоетичного вжитку” (І. М. Дзюба).

За ознакою тематичної належності компонентів, з якими аналогізуються соматизми, виділяємо основні *лексико-семантичні моделі порівнянь*: “соматизм – природа”, “соматизм – предметний світ”, “соматизм – речовина”.

Актуальність порівняльної моделі “соматизм – природа” умотивовує частотність асоціативно-образних співвіднесень у межах архетипного метафоричного перенесення *природа – людина*, які фіксуємо у мові української поезії кінця ХХ – початку ХХІ століття. Їх засвідчують контекстні зближення, іноді й ототожнення соматизмів із номінаціями лексико-тематичних груп “космічні тіла”, “вода”, “атмосферні явища”, “рослини”, “тварини”.

Порівняльне зближення соматизмів із номінаціями тематичної групи “космічні тіла” зумовлює появу в їхній образно-емоційній структурі сем ‘відчай’, ‘тривога’, ‘біль’, що спостерігаємо і в тісних контекстних зв’язках (*б’юсь наче риба/ об лід об грати – що стискують груди – де/ **серце неначе болід жарить** – і його не остудиш* (А. Цвіт), і дистанційовано (*Ще тривога не падає метеорами/ Щоночі у **серце** матері*

(Т. Чубай). Оказіональність образів забезпечують вжиті у функції об'єктів порівняння назви небесних тіл: *метеор* – “тверде тіло космічного походження, що потрапляє з величезною швидкістю в земну атмосферу; падаюча зірка” (СУМ. – Т. IV), *болід* – “великий яскравий метеор” (СУМ. – Т. I).

Взаємопов'язаність двох поетичних тенденцій – антропоморфізації природи та природоморфізації людини – засвідчують порівняльні структури, в межах яких поєднано соматизми та номінації ЛТГ “вода”. Пор. природоморфні асоціації, викликані тактильними, візуальними, психологічно-сприйняттевими та ін. враженнями: *насправді культура початку століття/.../ закорінилась в зламах твого цупкого/ волосся,/ перехопленого недбало на вітрі,/ розвіяного над пальцями,/ ніби струмені теплої води/ над рукомийником* (С. Жадан); *один юнак із серцем ніжним, як ручай,/ упав, бо знався лиш на конях і ключах:/ для Бога – край, поетові – замало* (Л. Стринаглюк).

Динамічна дієслівна ознака умотивовує порівняння дії погляду людини з морською хвилею: *Не ховайся Ясоне в моєму саду/ Ні за тим голубим кипарисом/ де твій погляд пресиній пастуший/ уперше мене перестрів і поніс/ наче хвиля морська мандрівна і нестримна/ білорунне ягнятко із піни* (В. Кордун). Натомість синтез статичної ознаки ‘глибина’ і психологічної ‘проникливість’ визначає художній зміст порівняльної структури *як криниця* – / *погляд матері* (В. Голобородько).

Важкий, гнітючий настрій людини передає порівняння *повіки* з природним явищем *гроза*: *Надто тяжка, наче гроза, повіка* (М. Кіяновська). Негативнооцінну тональність висловлення підтримує переносне значення епітета *тяжка*. Пор. зі сталим висловленням *як (мов, наче) [чорна, грозова] хмара* “дуже сумний, похмурий хто-небудь” (СУМ. – Т. XI).

Окремі зафіксовані в мові сучасної поезії порівняльні образи, що постали на зіставленні соматизма з явищами природи, містять сему ‘температура’. Як правило, порівняння з ознакою ‘гарячий’ (*жар, жарина, полум'я*) – це вербалізатори загострених, максимальних почуттів, а порівняння з ознакою ‘холодний’ (*сніг, крига*) сигналізують про байдужість, відсутність переживань, емоцій: *Таке прозоре, наче небо, тіло,/ Холодні руки, як*

весняний сніг (О. Беляєва); *Сміюся одним оком, іншим плачу,/ у півуста хвалю, у пів... хулю,/ то серце – як крига, то – як жар гаряче* (П. Мовчан). Одночасне вживання в останній ілюстрації у функції об'єктів порівняння контекстних антонімів *крига* та *жар* відтворює складні, суперечливі почуття людини.

Актуальною для творення порівнянь є також асоціативна модель *рослина – людина*. У цьому разі об'єктами порівнянь щодо соматизмів виступають образи дерев (*верба, дуб, тополя, вишня*), кущів (*терен / терня, бузок, калина*), трав (*трава, м'ята, кропива, полин*), частин рослин (*листя, пагін / пагінчик, корінь, бадиллина, пелюстка*). При цьому соматизми зазвичай “перетягують” на себе ознаку рослини, яка лежить в основі зіставлення (*верба – дуплиста, дуб – міцний, калина, вишня – червона, трава – зелена, бузок – синій, кропива – жалка, м'ята – запашина, мох – м'який*), переймають наявні в семантиці назв рослин компоненти значення й оцінності: *Сама, либонь, шукала протягів./ Наскрізь вони проймали блаженке серце,/ і тепер – тепер воно дуплисте, як верба* (Л. Голота); *я хочу риси свої передати/ бо я не бог/ цей горбкуватий ніс/ ці очі/ зелені як трава/ (бо травою стануть)* (Т. Мельничук); *дух земний химерна/ кров як мох* (В. Неборак).

Звернімо увагу на аналогізацію погляду людини з номінаціями

- ‘пагінчик’, ‘корінчик’, ‘пуп’янок’ на підставі естетизації процесуальних ознак ‘проростання’, ‘розвиток’: *Погляд – як насінинка/ чи молодий пагінчик – / пускає в самісіньке серце/ свій чарівний корінчик* (О. Рута); *Розвивається погляд мій,/ ніби із пуп’янка, – “одяг”: я скинула/ одяг як тіло/ і тіло як одяг/ і залишилася чорним квадратом/ на чорному тлі* (Н. Неждана);

- ‘посуд’: *я цілував твої відверті, як краєчки чашики, губи* (В. Голобородько); *губи твої холодні наче прозорі вінця/ яких ніхто не торкався прагнучи світла й води* (Ю. Андрухович);

- ‘їжа’: *Дівчата-лялі смокчуть бар і смокчуть/ джентльменів,/ у джентльменів чорна кров, немов гречаний мед* (В. Неборак); *Їх гарячі тіла, наче вина терпкі – / Золоті і брунатні* (М. Кіяновська); *їхні уста гіркуваті, мов підсмажений/ у солі мигдаль і наліті кров’ю* (С. Жадан);

- ‘предмети культу та старовини’: *І врейти, зійшовши по Лисенка, де/ обличчя у вікнах немов стародруки* (Ю. Андрухович); *б’є на сполох серце,/ наче дзвін* (Л. Ромен); *Тільки тіло розгойданим дзвоном гуде* (П. Мовчан);
- ‘предмети розваги’: *засинаєш непомітно/ і очі закочуються під повіки/ наче згублені іграшки* (С. Жадан);
- ‘предмети побуту’: *знову відчути, як стискаються їхні серця,/ які в них і без того темні й цупкі,/ мов гаманці зі свинячої шкіри* (С. Жадан); *зрідка відвідує муза – ‘колір’: Ти тут помреш від підлогого ножа,/ і кров твоя проступить, мов іржа/ в новому “Ауді” на закутках Татарки* (Н. Білоцерківець);
- ‘твердість’ / ‘крихкість’, ‘ламкість’, ‘м’якість’: *кинув серце своє, наче грудку/ я на віко твоєї труни* (А. Гризун); *І говорила, і губи тріщали, як віск,/ В полум’ї слів* (О. Забужко); *М’якшає серце, як віск. Підвечірок./ Промінь останній лягає на згірок* (П. Мовчан). Прикметними є контексти, побудовані на внутрішньому контрастуванні семантики й оцінності таких порівняльних образів: *всі ці підлітки такі беззахисні проти років/ і їхні серця тверді наче грифель/ та разом з тим наче грифель крихкі* (С. Жадан);
- ‘в’язкість’: *Загуслий погляд, ніби клей,/ Шукав любові/ скривджені шматочки* (Н. Багата);
- ‘важкість’: *Тримаєш відлуння важкими, як ртуть, руками* (М. Савка).
- ‘нежиттєвість’: *У наш духмяний хлів, де спалахи звіриних/ вологих теплих тіл, де ситий дух кубла,/ приходите і ви в казенних пелеринах – / землісті голоси і кров, немов зола* (Ю. Андрухович).

Отже, різноманітні за формальною організацією та семантичною структурою порівняльні структури – це один із визначальних механізмів образотворення у поетичній мові кінця ХХ – початку ХХІ ст., зокрема й у межах лексико-тематичної парадигми “соматизми”. Знаковими з погляду системності вживання, образотвірного й текстотвірного навантаження є соматично-порівняльні конструкції з компонентами лексико-семантичних парадигм “природа” і “предметний світ”, “речовина”.